

FELIKS KIRYK – KRAKÓW

KONWENT KARMELITÓW BOSYCH W KAMIEŃCU PODOLSKIM W OKRESIE KASACJI

W zasobnym w materiały źródłowe Państwowym Archiwum w Kamieńcu Podolskim znajduje się zespół akt dotyczących kościołów i parafii oraz zakonów męskich i żeńskich diecezji kamienieckiej obrządku łacińskiego w XIX i XX stuleciu, gdyż archiwalia wcześniejsze z tego terenu, przechowywane są w Kijowie i Chmielnickim (dawny Płoskirów). Zespół ten obejmuje dziesiątki metrów bieżących akt i jest oznaczony, jako fond 685. Najcenniejsze z nich znajdują się w dziale zatytułowanym Kamieniecki rzymskokatolicki konsystorz (opis 1-6), zawierającym m.in. protokoły z posiedzeń (1804-1866), opisy wizytacji i akta gospodarcze kościołów (1839-1865), akta odnoszące się do poszczególnych dekanatów (1835-1914)¹, opisy kościołów (1795-1917), akta sądowe konsystorza (1797-1894), dotyczące duchowieństwa oraz akta różne. O tym, że są to materiały źródłowe interesujące i ważne świadczyć może np. Opisanie ludności kościoła parafialnego bełckiego w prowincji besarabskiej, dokonane w 1845 r. przez ks. Krzysztofa Sawickiego. Dowiadujemy się z niego, że w powiatach bełckim, sorokskim i orgijowskim żyło 839 wyznawców religii rzymskokatolickiej. Z imion i nazwisk wynika, że byli to rozproszeni po różnych miejscowościach Polacy, których najwięcej zamieszkiwało jednak w Belcy². Zespół ten obejmuje także okazałą kolekcję ksiąg metrykalnych, które przeglądałem stosunkowo pobieżnie³, a które zasługują pilnie na gruntowne przebadanie i opracowanie⁴. Obok kamienieckich, duże zainteresowanie budzi np. obszerna księga urodzeń

¹ Bełckiego (bajtskiego), braclawskiego, winnickiego, zwienigrodzkiego, kamienieckiego, laticzowskiego, lityńskiego, lipowiecko-machnowskiego, mohylewskiego, bałtsko-olhopolskiego, proskurowskiego (płoskirowskiego), humańskiego, uszyckiego i jampolskiego.

² Fond 685, opis 2, sprawa 277, k. 1-14 i zob. k. 86-97.

³ Zob. F. K i r y k, *Ludność polska w dekanacie kamienieckim w XIX stuleciu*, w: *Materiały z sesji pt. Polacy na Podolu, 31 maja – 1 czerwca 2002 r. w Kamieńcu Podolskim* [w druku].

⁴ Fond 685, opis 2 sprawa 927, 928, 929, 930, 931, 932, 934.

(681 kart) kościoła rzymskokatolickiego w Starym Konstancyńowie z lat 1863-1890, rejestrująca imiona i nazwiska dużego skupiska ludności polskiej⁵. Co się tyczy akt konsystorskich, pokaźnego zespołu ksiąg, dotyczących różnych spraw kościelnych, należy stwierdzić, że są to źródła podstawowe do odtworzenia losów katolików w Kamieńcu i okolicy w końcowych dekadach istnienia tamtejszej diecezji. Dotyczą przede wszystkim duchowieństwa parafialnego, ostatnich biskupów kamienieckich i diecezjalnych wikariuszów generalnych⁶.

Znakomity materiał źródłowy w opisywanym zespole akt odnosi się do klasztorów podolskich, a zwłaszcza kamienieckich: dominikanów, franciszkanów, trynitarzy, karmelitów bosych, dominikanek i wizytek⁷.

Wśród tych źródeł znajduje się unikalny *Spis zakonników karmelitów bosych w diecezji kamienieckiej mieszkających na rok 1844 sporządzony*⁸. Przesłał go 18 grudnia 1843 r. Rzymskokatolickiemu Duchownemu Kamienieckiemu Konsystorzowi rządzącemu tutejszą diecezją, rezydujący w Wilnie prowincjał karmelitów bosych, ks. Samuel Czepacz. Zawiera on charakterystyki 18 księży zakonnych, diakona, 2 kleryków i 3 braci, razem 24 zakonników, tworzących konwent w okresie likwidacji przez zaborcę klasztorów rzymskokatolickich. W 1842 roku skasowano w Kamieńcu bowiem klasztory o rodowodzie średniowiecznym, jak franciszkański i dominikański, taki sam los spotkał w tym roku trynitarzy oraz karmelitów bosych, które utraciły na rzecz rządu carskiego dobra ziemskie i kapitały. Skasowano też klasztory żeńskie, dominikanki i wizytki⁹. Pozostały po nich kościoły. Już w 1803 r. biskup Jan Dembowski przydzielił karmelitom kamienieckim uprawnienia parafialne w odniesieniu do 6 okolicznych wsi (razem 1342 wiernych), nieco później powołano do życia parafie przy kościele dominikańskim i trynitarzskim. Powiązanie tych świątyń i konwentów z duszpasterstwem parafialnym było przez wiele lat skutecznym przejawem samoobrony. Nie uratowało to wprawdzie klasztorów, ale przedłużyło z pewnością żywot zakonników. Parafia przyklasztorna przy kościele pokarmelickim istniała 64 lata i została zlikwidowana w 1867 r., niemal natychmiast po kasacie (1866) diecezji, zaś piękny kościół przebudowano na sobór prawosławny p.w. Bogurodzicy Kazańskiej¹⁰. Omawiane

⁵ Tamże, sprawa 185.

⁶ Tu nadmienimy, że w latach czterdziestych wakującą diecezją kamieniecką zarządzał, ks. Mikołaj Górski, dr teologii, wikariusz generalny, wspierany przez ks. Pawła Budzyńskiego, doktora teologii i prawa kanonicznego, który objął w 1846 r. scholasterię po ks. Wiktorze Markiewiczzu, archidiaconie, a także przez księży prałatów: Żylińskiego, Kossowskiego i Moszczyńskiego. Fond 685, opis 2, sprawa 276, k. 15, 18, 54, 91, 102, 107-112.

⁷ Zob. fond 685, opis 2, sprawa 103, k. 2-8; sprawa 154, k. 3-31; sprawa 182, k. 25-28, 74, 210-231; sprawa 305, k. 3-5.

⁸ Tamże, opis 2, sprawa 182, k. 3-6.

⁹ Wołyńska (M. Giżycki), *Zniesione kościoły i klasztory rzymskokatolickie przez rząd rosyjski w XIX w. w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej*, w: *Polonia Sacra*, t. 1. Kraków 1928, s. 227, 230, 260, 266, 281.

¹⁰ Tamże, s. 291.

źródło pozwala nam poznać ostatnich zakonników kamienieckiego konwentu karmelickiego, ich pochodzenie terytorialne i społeczne, wiek, wykształcenie i działalność zakonną. Charakterystyki te rzucają nieco światła także na sytuację kadrową karmelitańskiej prowincji litewskiej, w tym na inne konwenty karmelickie, jak w Wiśniowcu, Żytomierzu, Berdyczowie czy nawet w Głębokiem k. Dżisny. Przedstawiają się one następująco¹¹:

Ks. Teodor K o z ł o w s k i rodem z diecezji wołyńskiej, lat 49, pochodzenia szlacheckiego. W 1802-1810 w szkołach Żytomierza, w 1810-1817 nowicjat w Wiśniowcu, kurat i kaznodzieja w tamtejszej parafii zakonnej, 1823-1834 przeor konwentu, od 1835 r. przeor klasztoru kamienieckiego.

Ks. Stanisław C z a p k o w s k i rodem z diec. mińskiej, lat 44, poch. szlach., 1817-1820 w szkołach Połocka i uniwersytecie w Wilnie, gdzie studiował filozofię i teologię oraz nauki hum. na Wydziale Literackim. Od 1820 w klasztorze karmelitów bosych w Głębokiem, gdzie nauczał filozofii i literatury, od 1838 tamże magister nowicjatu, od 1841 r. defnitor i magister nowicjatu w klasztorze kamienieckim.

Ks. Jan Nepomucen R o m a n ś k i, rodem z guberni wołyńskiej, lat 63, poch. szlach., w 1790-1798 w szkołach w Kamieńcu, a także na uniw. w Wilnie, gdzie uzyskał doktorat prawa i magisterium teologii. W 1798 w klasztorze w Wiśniowcu, od 1805 tamże po nowicjacie, prof. teologii, filozofii i prawa przez lat 12, następnie od 1828 r. w Berdyczowie, przełożony tamtejszej szkoły przez lat 6, dalej defnitor prowincji ruskiej przez lat 6, prowincjał przez lat 6. Od 1828 r. w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Chrystian O p o l s k i rodem z guberni podolskiej, lat 53, poch. szlach. W 1807-1812 w szkole w Lubarze na Wołyniu uczył się filozofii i teologii, od 1812 nowicjat i nauka w klasztorze w Wiśniowcu, od 1819 tamże przez 6 lat magister nowicjatu; potem podprzeorzy i dyskret przez 6 lat w Kupinie (k. Kamieńca Podolskiego), później tamże dyskret przez 3 lata, od 1838 podprzeorzy w klasztorze kamienieckim.

Ks. Marcin S t r a ż rodem z guberni mińskiej, lat 62, poch. szlach., w 1795-1800 uczył się filozofii i teologii w szkole w Berczuczu, w 1801-1809 nowicjat i nauki zakonne w Głębokiem, od 1809 kaznodzieja w Gudogajach (k. Oszmiany) oraz w Miadziolu (k. Wilna), od 1835 podprzeorzy w Wilnie, następnie dyskret w Grodnie, od 1842 r. w klasztorze kamienieckim.

Ks. Karol M ą c z y ś k i rodem z guberni mińskiej, lat 53, poch. szlach. W 1802-1806 w szkole w Postawach (k. Wilna) i na uniw. w Wilnie, gdzie ukończył teologię. W 1806 nowicjat i nauki zakonne w Głębokiem, od 1814 prof. teologii, kaznodzieja i dyskret w Wilnie, następnie kaznodzieja i dyskret w Grodnie oraz w Głębokiem, następnie podprzeorzy w Kownie, Miadziolu, kaznodzieja

¹¹ Podaje je tylko w niewielkim streszczeniu, starając się nie opuszczać jakichkolwiek, zawartych w oryginale informacji, mimo rezygnacji z niektórych archaicznych sformułowań stylistycznych.

w Głębokiem, od 1836 w klasztorze w Berdyczowie, a od 1843 r. w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Gabriel K a s p e r s k i rodem z guberni wołyńskiej, lat 72, poch. szlach. W 1782-1788 w szkole w Lubarze uczył się filozofii i teologii, w 1812 nowicjat i nauki zakonne w klasztorze w Wiśniowcu, w 1819 tamże vicemagister i nauczyciel 2 lata oraz podprzeorzy 7 lat; przełożony w Kupinie 2 lata, następnie definityw i magister nowicjatu w Wiśniowcu 3 lata, przeor w Kupinie 1 rok, od 1835 podprzeorzy klasztoru w Berdyczowie. Teraz mieszka w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Stanisław L i p n i c k i rodem z guberni wołyńskiej, lat 55, poch. szlach. W 1799-1805 w szkołach w Berdyczowie uczył się filozofii i teologii oraz na uniwersytecie w Wilnie, gdzie ukończył teologię, ma atestat. W 1814-1820 nowicjat i nauki zakonne w Wiśniowcu, od 1820 kaznodzieja i kapelan przy szkole w Berdyczowie lat 3, następnie przełożony klasztoru kamienieckiego lat 6, podprzeorzy klasztoru berdyczowskiego lat 3, od 1832 jego przełożony, od 1835 r. mieszka w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Telesfor R e u t t rodem z guberni mińskiej, lat 48, poch. szlach. W 1812-1816 w szkołach Połocka, gdzie słuchał teologii, od 1816 nowicjat i nauki zakonne w Głębokiem, od 1823 kaznodzieja w Kownie, potem kaznodzieja i podprzeorzy tamże oraz w Grodnie. Teraz mieszka w klasztorze kamienieckim. „Za nieregularne sprawowanie się był od obowiązków podprzeorzego kowieńskiego usunięty w 1824 r.”

Ks. Dominik B i l i Ń s k i rodem z guberni wołyńskiej, lat 49, poch. szlach. W 1810-1816 w szkołach w Lubarze uczył się filozofii i teologii, po nowicjacie był od 1824 kaznodzieją 6 lat i wiceprefektem zakrystii w Berdyczowie 1 rok. Od 1841 r. klasztorze kamienieckim spełnia obowiązki kaznodziei i dyskreta.

Ks. Benign T ę c z a rodem z guberni wołyńskiej, lat 39, poch. szlach. W 1815-1820 w szkołach Wiśniowca słuchał filozofii i teologii. Tu odbył w l. 1824-1830 nowicjat i nauki zakonne, od 1830 kaznodzieja i nauczyciel w szkole parafialnej w Kamieńcu Podolskim lat 4, „gdzie i teraz mieszka, a tymczasowo przy kościele parafialnym grodeckim zostaje”.

Ks. Adrian S i e n k i e w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 39, poch. szlach. W 1818-1822 w szkołach w Kownie słuchał filozofii i teologii, następnie na uniwersytecie w Wilnie ukończył teologię ze stopniem kandydata. W 1822-1830 nowicjat w Kownie, od 1830 nauczyciel teologii w klasztorze wileńskim, od 1835 kaznodzieja i dyskret w Głębokiem, od 1838 kaznodzieja w Wilnie, od 1842 kaznodzieja w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Anastazy G a w l i c k i rodem z guberni wołyńskiej, lat 36, poch. szlach. W 1816-1824 w szkołach w Berdyczowie słuchał filozofii i teologii, od 1825 nowicjat w klasztorze w Wiśniowcu, od 1832 kaznodzieja w Berdyczowie, od 1839 kaznodzieja w Kamieńcu, od 1839 kapłan przy kościele berdyczowskim. Teraz mieszka w klasztorze kamienieckim. Był ostrzegany i napominany.

Ks. Antoni B a r t o s z e w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 47, poch. szlach. W 1815-1819 w szkołach w Kownie słuchał filozofii i teologii. Od 1822 nowicjat w klasztorze w Kownie, od 1831 kaznodzieja w Gudogajach, od 1833 magister nowicjatu w Głębokiem lat 2, obecnie mieszka w klasztorze kamienieckim.

Ks. Andrzej Ł u k a s z e w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 40, poch. szlach. W 1822-1825 uczył się filozofii i teologii w szkołach wileńskich, od 1825 w klasztorze w Głębokiem, gdzie odbył nowicjat, w 1835-1838 kaznodzieja w Kownie, od 1838 mieszkał w Grodnie, a od 1842 kaznodzieja w klasztorze kamienieckim.

Ks. Mateusz M i l e w s k i rodem z guberni wileńskiej, lat 37, poch. szlach. Od 1823 w szkołach w Wilnie, gdzie słuchał filozofii i teologii; od 1825 nowicjat w Głębokiem, od 1835 kapłan przy kościele wileńskim, od 1839 vicemagister nowicjatu w Głębokiem, obecnie mieszka w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

Ks. Fabian S a y k o w s k i rodem z guberni wileńskiej, lat 47, poch. szlach. W 1816-1818 uczęszczał do szkół w Widzach (k. Wilna), gdzie słuchał teologii. W 1825 wstąpił do klasztoru w Głębokiem, po odbyciu nowicjatu spełniał obowiązki kapłańskie w Wilnie, od 1838 w kościele w Głębokiem. Obecnie jest mieszkańcem klasztoru w Kamieńcu Podolskim. Za samowolne wałęsanie się po diecezji wileńskiej był karany.

Ks. Grzegorz G i e c e w i c z rodem z guberni kurlandzkiej, lat 31, poch. szlach. W 1825-1827 w szkołach w Jakobsztacie (Kurlandia), filozofii i teologii uczył się w zakonie oraz w Akademii Duchownej w Wilnie, gdzie ukończył teologię ze stopniem kandydata. W 1827 wstąpił do klasztoru w Głębokiem, po nowicjacie w 1841 tamże nauczyciel młodzieży zakonnej. Od 1842 kaznodzieja przy kościele zakonnym w Kamieńcu Podolskim.

Diakon Celestyn N a r k o w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 49, poch. szlach. W 1811-1814 słuchał teologii szkole zakonnej w Berozniaczu, w 1814 wstąpił do klasztoru w Głębokiem, od 1821 studiował teologię w Wilnie. Do 1842 „dla poprawy obyczajów w Głębokiem zostawał”. Karany niejednokrotnie przez zwierzchność zakonną i konsystosz wileński za złe prowadzenie się. Teraz mieszka w klasztorze kamienieckim.

Kleryk profes (professus) Benedykt H u t o r o w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 40, poch. szlach. W 1814-1819 w szkołach w Borunach (k. Oszmiany), filozofii i teologii uczył się w zakonie. Od 1825 w nowicjacie w Kownie, po czym nauczał tam filozofii, później teologii w Wilnie. Sposobił się do święceń w Głębokiem, obecnie w klasztorze kamienieckim.

Kleryk profes Hipolit B o t o w i c z rodem z guberni wileńskiej, lat 39, poch. szlach. W 1825-1827 w szkołach w Podubiśniu. W 1827 wstąpił do zakonu w Głębokiem, gdzie po uczynieniu profesji był pomocnikiem zakrystianina, w 1836 przeobleczonego na kleryka, z „powodu defektu” pozostawał bez obowiązków. Teraz żyje w klasztorze w Kamieńcu.

Brat profes Mikołaj S t o ł e c k i rodem z guberni wołyńskiej, lat 64, poch. szlach. Pisać i czytać uczył się w domu. W 1802 wstąpił do klasztoru w Wiśniowcu, po uczynionej profesji tamże, świadczył różne posługi w klasztorze kamienieckim i berdyczowskim, teraz jest furtianem w Kamieńcu Podolskim.

Brat profes Józef W o ł o t k i e w i c z rodem z guberni wołyńskiej, lat 51, poch. szlach. Czytać i pisać uczył się w domu. Od 1828 w klasztorze w Wiśniowcu, po profesji był w Berdyczowie refektariuszem. Teraz obowiązki te spełnia w Kamieńcu Podolskim.

Brat profes Marek B ü n e r rodem z guberni podolskiej, lat 49, poch. szlach. Pisać i czytać uczył się w domu. W 1820 w klasztorze karmelitów dawnej reguły w Horodyszczu (k. Nowogródka), po profesji zajmował się tam gospodarką klasztorną. W 1835 na wezwanie biskupa kamienieckiego i Zakonu wstąpił do klasztoru karmelitów bosych w Kamieńcu Podolskim, gdzie obecnie jest szafarzem.

Brat Jan N i e d Ź w i e d z k i rodem z guberni podolskiej, lat 34, poch. szlach. Pisać i czytać uczył się w domu. Od 1828 w klasztorze w Wiśniowcu, później w Berdyczowie, od 1839 jest zakrystianinem w klasztorze w Kamieńcu Podolskim.

W dniu 30 marca 1844 r. ks. Samuel Czepacz, jako prowincjał karmelitów bosych, napisał do ks. prałata Wawrzyńca Marczyńskiego, wizytatora klasztorów w diecezji kamienieckiej i jej kanclerza, w sprawie klasztorów karmelitańskich na Podolu. Zawiadamiał go bowiem, że kapłani zakonni Jan Nepomucen Romański eksprowincjał i Gabriel Kasperski oraz brat Mikołaj Stołecki opuścili już klasztor w Berdyczowie i udali się do klasztoru kamienieckiego. W Berdyczowie pozostało wskutek tego 11 kapłanów, „oprócz braci, którzy w jednym kościele nabożeństwa utrzymać będą mogli”. Tam, do Berdyczowa, zdecydował się wysłać 3 kapłanów z Głębokiego, „chociaż dzieje się z krzywdą dla klasztoru głębockiego”. O zmianach tych powiadomił 19 stycznia 1844 r. biskupa łucko-żytomierskiego, Michała Piwnickiego. Stwierdził dalej, że z kapłanami w zakonie nie jest dobrze. Brakuje ich na Litwie, wielu jest już schorowanych i starych, wielu pracuje po parafiach, a jest tam już tylko cztery klasztory¹².

¹² Fond 685, opis 2, sprawa 182, k. 25-28 i por. k. 74. Dodamy tu jeszcze, że wykaz kamienieckich karmelitów bosych z 1845 r. znajdujemy na kartach 210-217 tego zabytku, dominikanów na k. 218-224, dominikanek (k. 222-224), wizytek, których było 12 (k. 227), sióstr miłosierdzia w Gródku (k. 228-229), sióstr miłosierdzia w Tepliku (k. 230-231). W dalszej części rękopisu są inne wykazy duchowieństwa kamienieckiego oraz listy, np. list 26 października 1845 r. ks. Mariana Berezowskiego gwardiana klasztoru kapucynów w Winnicy do ks. W. Marczyńskiego o pogarszającej się sytuacji materialnej i kadrowej klasztoru i in. (k. 255).

LE COUVENT DE CARMES DÉCHAUX À KAMIENIEC PODOLSKI À L'ÉPOQUE DE LA SUPPRESSION

Résumé

En se fondant sur le registre des carmes de Kamieniec Podolski, établi par Samuel Czepacz, père provincial de la province lituanienne, l'auteur présente l'effectif de la communauté de carmes de la maison conventuelle lors de sa suppression par le pouvoir occupant russe. Le manuscrit dont il se sert se montre d'autant plus important qu'il fournit des informations capitales concernant les carmes de Kamieniec Podolski, notamment leur provenance (le lieu de naissance), le milieu social, l'âge, leur formation, et la description de la vie monastique avec des blâmes et des peines. Ce document nous apporte également un certain nombre d'informations sur d'autres communautés de carmes en Podolie, en Volhynie, sur les territoires biélorusses et lettono-litaniens. Vu de graves dommages subis par les archives aux anciens confins de la Pologne, ces informations sont particulièrement importantes pour l'étude historique de cet Ordre.